

О.С. Лящук, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, СХИЛЬНИХ ДО ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті вказано на необхідність здійснення профілактичної роботи з дітьми, схильними до проявів девіантної поведінки, в умовах закладів інтернатного типу, розкрито термін “рання профілактика”, проаналізовано думки науковців, які працювала над цією проблемою.

Ключові слова: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; рання профілактика, девіантна поведінка, соціально-педагогічна робота, соціалізація.

Прогресуюча тенденція безперервного зростання різних проявів девіантної поведінки вихованців інтернатних закладів ставить перед суспільством, конкретною соціальною службою і соціальним педагогом в якості основних завдань пошук форм, методів і технологій роботи з дезадаптованими підлітками, концентрацію зусиль шкіл-інтернатів та громадських організацій, спрямованих на попередження відхилень від соціальних норм, тобто усунення умов, які прямо або опосередковано надають негативний вплив на вчинки і дії неповнолітнього.

Більшість вихованців інтернатних закладів – соціальні сироти, тобто діти, позбавлені можливості рости в родині через батьківську неспроможність. Часто діти-сироти знаходяться під впливом негативних суспільних процесів, таких як апатія, споживацьке ставлення до життя, асоціальна поведінка, наркотизація тощо. Розрив між їхніми уявленнями про життя і реальність виявляється у відсутності здібностей орієнтуватися в сучасній ситуації, змінювати свою поведінку та запити в залежності від обставин, у невмінні працювати тощо.

Соціальне становище дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувалося багатьма вченими. Особливості виховання таких дітей в умовах школи-інтернату вивчали Я. Гошовський, Л. Дробот, Л. Канішевська, Б. Кобзар, В. Яковенко; спеціальні психологічні дослідження І. Дубровіної, Т. Землянухіної, М. Лисіної, А. Прихожан, В. Толстих показали,

що вихованці інтернатних закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях, станом здоров'я, розвитком інтелекту й особистості. Історію розвитку та трансформації установ інтернатного типу В. Слісаренко, В. Покась, І. Пеша.

Соціально-педагогічні причини виникнення асоціальної поведінки неповнолітніх (Ю. Гербеєв, Е. Костяшкін, Г. Медведєв, В. Оржеховська), психологічну специфіку правопорушень неповнолітніх (С. Белічева, В. Ковальов), шляхи і засоби попередження асоціальної поведінки учнів (В. Баженов, О. Гонєєв, Л. Кондрашова), профілактику девіантної поведінки неповнолітніх (І. Козубовська, Т. Колесіна, І. Парфенович, Г. Пономаренко), корекцію відхилень у поведінці неповнолітніх (Н. Апетит, Г. Товканець). Проблеми дітей-сиріт та безпритульних дітей присвічено публікації М. Керфут, Л. Волинець, Т. Зубкової, Н. Тимошинець, Б. Сюти, М. Кузьменко, Л. Чумак та ін.

Особливості психологічного розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування, знайшли своє відображення в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема А. Адлера, А. Андрєєвої, О. Бодальова, Дж. Боулбі, М. Буянова, І. Дуяоровіної, І. Єжова, А. Кравченко, Н. Краснової, М. Лисіної, А. Прихожан, Н. Толстих, А. Шахматової, А. Фрейда та ін.

Розглядаючи проблему відхилення у поведінці неповнолітніх, варто зазначити, що її методологічні, загальнотеоретичні та прикладні аспекти досить активно досліджувалися соціологами, психологами, педагогами, девіантологами, у працях яких порушуються питання загальної, спеціальної, індивідуальної профілактики девіантної поведінки.

У працях О. Змановської, Н. Максимової, В. Оржеховської, Т. Федорченко, Л. Мороз, І. Ковальової, К. Мілютіної, І. Моринець, Л. Герасина, В. Кравцова та інших розробляються інноваційні підходи та конкретні психолого-педагогічні методи профілактики й корекції такої поведінки.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми засвідчив, що недостатньо розкрито особливості профілактичної роботи з дітьми, схильними до проявів девіантної поведінки в умовах закладів інтернатного типу.

Девіантна поведінка існує тому, що наявна соціальна система виростає з попередньої, яка застаріла. Розвиток нового відбувається нерівномірно, а це породжує диспропорції та дисфункції суспільства. Соціальний, культурний, науково-

технічний розвиток може відставати від суспільних, духовних або економічних потреб громадян, або, навпаки, випереджати їх. Не можна не брати до уваги й передбачувані події та інновації, які руйнують усталені стереотипи поведінки [7, с. 14].

Сучасний дослідник В. Оржеховська стверджує, що останнім часом кількість відхилень у поведінці неповнолітніх зростає. Це явище характеризується такими ознаками: по-перше, зростає чисельність дітей, у яких спостерігається порушення норм відхилень у поведінці; по-друге, відхилення в поведінці стають дедалі більше соціально небезпечними; по-третє, молодшають ці порушення. За даними її досліджень, 6-8 відсотків дітей, які стоять на обліку в міліції, – діти молодшого шкільного віку й навіть дошкільники [4, с. 4-6].

Профілактика девіантної поведінки – це комплекс заходів, спрямованих на її запобігання. Психолого-педагогічне запобігання – це система профілактичних заходів, пов'язаних з усуненням зовнішніх причин, чинників і умов, що викликають ті чи інші недоліки в розвитку неповнолітніх [3].

Зазвичай розрізняють девіантну поведінку в широкому і вузькому сенсі. У широкому розумінні – це поведінка, яка відхиляється від соціальної норми. У вузькому розумінні під девіантною поведінкою маються на увазі такі відхилення, які не тягнуть за собою кримінального покарання, інакше кажучи, не є суперечностями.

Поведінка – характеристика зовнішнього прояву дитини, її психічної діяльності, це спосіб життя і дій. Відхилення в поведінці – це такі дії, які не відповідають нормам, прийнятим у суспільстві. Діти з негативними проявами у поведінці – це такі, у яких під впливом несприятливих для їхнього розвитку соціальних, психолого-педагогічних чинників порушуються ставлення до норм поведінки [8, с. 6].

Обтяжена спадковість, несприятливі біологічні та соціальні фактори є причинами різних відхилень у розвитку дітей-сиріт, які виховуються в інтернатних установах, що представляє значні труднощі їх соціальної адаптації.

Тривале проживання дітей в інтернатних установах створює умови, які ускладнюють соціалізацію вихованців: відсутність значущого дорослого, до якого формується прихильність; обмежені контакти вихованця з більш широким соціальним середовищем; проживання в великих колективах; часта зміна

вихователів та установ; відхилення у стані здоров'я і психічному розвитку; регламентація життєдіяльності дитини, обмеження особистісного вибору; дефіцит моделей і зразків соціальної поведінки для наслідування, що викликає труднощі у засвоєнні та відтворенні соціального досвіду.

Згідно з дослідженнями О. Пилипенка, педагогічну профілактику необхідно здійснювати проти тих відхилень, які підлітки найменше приховують: паління, вживання алкоголю, одночасно розповсюджуючи профілактичний вплив на латентні відхилення [6, с. 48].

Девіантна поведінка у неповнолітніх також включає такі форми девіацій як грубість, лихослів'я, приниження інших; непокору, критику дорослих; негативне ставлення до навчання, порушення правил поведінки в школі; хуліганство, бійки, нанесення тілесних ушкоджень; злочинство; графіті; ранній початок статевого життя; ранній початок куріння і вживання алкоголю тощо.

Останнім часом зловживання підлітками алкоголем, наркотиками та іншими психоактивними речовинами набуває епідемічного характеру. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, сумарна кількість хворих, які мають захворювання, що викликаються прийомом різних психологічно активних речовин, за винятком курців, складає більше 500 млн. чоловік.

Для запобігання такої небезпечної для суспільства ситуації, на думку І. Козубовської, В. Сагарди, Г. Товканець, необхідно здійснювати ранню профілактику девіантної поведінки. Традиційними заходами ранньої профілактики вони визначали: а) оздоровлення середовища й надання допомоги неповнолітнім, які опинилися в несприятливих умовах життя й виховання, ще до того, як негативна дія цих умов суттєво вплине на їх поведінку; б) попередження переходу на злочинний шлях і створення умов для виправлення осіб, які допускають правопорушення, що не караються законом [2, с. 162-167].

На думку В. Оржеховської, девіантна поведінка (тобто з відхиленнями від прийнятих у даному суспільстві соціально-психологічних і моральних норм) спостерігається у підлітків частіше, ніж в інших вікових групах. Одна з причин – соціальна незрілість і фізіологічні особливості організму, що формується.

Появляються вони в прагненні випробувати нові відчуття, у допитливості, цікавості, нештатній здатності прогнозувати наслідки тієї чи іншої дії, у підвищеному бажанні незалежності. Підліток не завжди відповідає вимогам, які висуває до нього суспільство щодо виховання певних соціальних функцій. Сам же він, у свою чергу, вважає, що не отримує від суспільства того, на що має право розраховувати. Подібний сплав біологічних і соціальних чинників, мотивацій ускладнює соціальну адаптацію дітей і підлітків [5, с. 17].

Підлітків, поведінка яких відхиляється від прийнятих у суспільстві правил, норм поведінки, називають важкими або важковиховуваними.

Під важковиховуваністю розуміється опір педагогічним впливам, який може бути обумовлений найрізноманітнішими причинами, пов'язаними із засвоєнням деяких соціальних програм, знань, навичок, вимог і норм у процесі цілеспрямованого навчання і виховання.

Інтелектуальний розвиток дітей-сиріт характеризується слабо розвинутим мисленням (наочно-образним, абстрактно-логічним, вербальним), відставанням пізнавальних процесів, нестійкістю уваги та поганою пам'яттю, низькою ерудицією тощо. Цьому існує багато пояснень – від порушення нормальної роботи мозку до відсутності нормального навчально-виховного середовища (педагогічна занедбаність). Крім того, у дітей-сиріт спостерігається підвищена ситуативність, що в пізнавальній сфері виявляється як неспроможність вирішення завдань, які потребують внутрішніх операцій, без опори на практичну діяльність. Найбільш виражено зниження вербально-логічного мислення [1, с. 56-62].

Крім затримок інтелектуального розвитку, формується комплекс складних порушень емоційного розвитку: збіднення емоційних проявів, складнощі в спілкуванні, аж до повної відсутності тенденції до співпраці, наростання пасивності, швидка втрата спонукальних мотивів, з віком виявляється тенденція до поглиблення відставання в розвитку емоцій.

Такі порушення неминучі і для здорових дітей і тим більше поглиблюються у дітей з вродженою патологією. Неповнота емоційного життя в інтернатних закладах викликає у дитини в більш старшому віці різні психічні розлади і порушення соціальної

адаптації: в одному – це тенденція до зниження активності, що веде до апатії і більшого інтересу до речей, ніж до людей; в іншому – гіперактивність з відходом у асоціальну і кримінальну діяльність; у багатьох спостерігається тенденція поводитися зухвало в суспільстві, намагаючись привернути до себе увагу дорослих, при невмінні створювати міцні емоційні прив'язаності.

Також автори говорять про те, що дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування властиві інфантилізм, уповільнене самовизначення, незнання і неприйняття самого себе як особистості, нездатність до свідомого вибору своєї долі і, як наслідок, утриманство, нерозуміння матеріальної сторони життя, питань власності, економіки навіть в суто особистих масштабах, труднощі в спілкуванні там, де це спілкування довільно, де потрібне вміння будувати відносини, переважаність негативним досвідом, негативними цінностями і зразками поведінки.

Спеціальна профілактична робота в школі-інтернаті має свою специфіку. Потрібно не тільки позитивно впливати на особистість вихованця, а й допомагати йому у самостійній соціальній адаптації, оскільки вихованці закладів інтернатного типу після закінчення школи-інтернату одразу починають самостійне життя.

Як важливу педагогічну умову, слід зазначити педагогічну тактику, яка використовується в процесі профілактичної роботи. Це – співробітництво, визнання пріоритетів та потреб вихованців, створення умов для самореалізації творчості суб'єктів взаємодії.

Результатом взаємодії виступає подолання і профілактика девіантної поведінки підлітків, самовдосконалення учнів шляхом цілеспрямованої діяльності, формування нормативної поведінки.

Для формування нормативної поведінки неповнолітніх необхідні, в першу чергу, знання про норму і відхилення, створення оптимальних умов позаурочної діяльності, правильна організація праці та відпочинку, формування корисних звичок, виховання свідомого і дбайливого ставлення до власного здоров'я.

При реалізації профілактичних методів у роботі з вихованцями інтернатних закладів важливо використовувати сукупність прийомів, що дозволяють надавати зовнішнє спонукання, змінювати погляди, мотиви і поведінку неповнолітніх.

Дана група прийомів пов'язана з організаторською діяльністю педагогів, спрямована на зміну ситуації навколо підлітка. До неї можна віднести:

- інструктування (при виконанні творчого завдання, педагогом повинні бути встановлені правила спілкування і поведінки вихованців, це допомагає зняти негативні моменти спілкування всіх учасників);
- розподіл ініціативи (створюються рівні умови для прояву ініціативи усіма учасниками);
- розподіл ролей (необхідно розподілити роботу відповідно до рівня володіння знаннями, вміннями, навичками, необхідними при виконанні завдання);
- творчі (прояв доброти, турботи, уваги); прохання, заохочення.

Проблема підготовки вчителя до роботи з підлітками девіантної поведінки, її різні аспекти, привертала увагу багатьох дослідників. Ученими досліджено, що наявність у переважної більшості вихованців особистого негативного соціального досвіду, специфічних умов проживання та виховання в інтернатному закладі призводять до формування у них негативних нахилів та звичок.

Відносини в закладах інтернатного типу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, повинні формуватися за типом сімейних відносин на основі любові, турботи, взаєморозуміння. Діти повинні відчувати захист і безумовне прийняття. Цьому може сприяти розвиток самоврядування вихованців. В інтернатних закладах цей процес розвивається повільніше, ніж, приміром, у загальноосвітніх школах, в яких накопичено досвід організації шкільного співтовариства, заснованого на праві та законі.

Девіантна поведінка неповнолітніх має свою специфічну природу. Серед причин, які обумовлюють різні девіації, виділяють соціально-психологічні, психолого-педагогічні, психо-біологічні чинники. Для найбільш ефективної та успішної профілактичної роботи необхідно використовувати ряд підходів, які, в свою чергу, є невід'ємним компонентом будь-якого педагогічного, корекційного, навчального, виховного процесу з урахуванням знань, набутих під час дослідження середовища в якому підліток знаходився під час проживання в сім'ї.

Література:

1. Ежов И.В. Програма психологического обеспечения духовного развития личности Яснополянского детского дома / И. В. Ежов. – Ясная Поляна, 1997. – С. 56-62.
2. Козубовська І.В. Рання профілактика правопорушень неповнолітніх в діяльності шкільної психологічної служби / І. В. Козубовська, В. В. Сагарда, Г. В. Товканець // Сучасні підходи та моделі розв'язання проблеми попереджень правопорушень, наркоманії серед учнівської молоді і студентської молоді: зб. наук. ст. та матеріалів передового досвіду. – К. : ІЗИН, 1997. – С. 162-167.
3. Личко А.Е. Психопатия и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – М. : ООО Апрель ПРЕСС, ЗАО изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 416 с.
4. Оржеховська В.М. Проблеми превентивного виховання неповнолітніх / В. М. Оржеховська // Почат. шк. – 1998. – № 4. – С. 4-6.
5. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська. – К. : КВіАН, 1996. – 352 с.
6. Пилипенко А.И. Педагогическая профилактика употребления наркотических веществ учащимися общеобразовательных школ: автореф. дисс... на стиск. учен. степени канд. пед. наук: спец 13.00.01 / Александр Пилипенко. – К., 1992. – 20 с.
7. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики серед неповнолітніх : навч. посіб. / [Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Н. М. Прокопенко та ін.] – К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2008. – 220 с.
8. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч.-метод. посібник / Т. Є. Федорченко. – К. : Київ, ТОВ “ХІК”, 2003. – 128 с.

В статье указано на необходимость осуществления профилактической работы с детьми, склонными к проявлениям девиантного поведения, в условиях учреждений интернатного типа, раскрыто термин “ранняя профилактика”, проанализированы мнения ученых, которые работали над этой проблемой.

Ключевые слова: *дети-сироты, дети, лишённые родительской опеки; ранняя профилактика, девиантное поведение, социально-педагогическая работа, социализация.*

The article indicated on the need for preventive work with children who are inclined to criminal behavior, in a boarding schools, disclosed the term “early prevention”, analyzes the opinions of scientists who worked on this problem.

Key words: *orphans, children deprived of parental care, early prevention, deviant behavior, social and pedagogical work, socialization.*